

ESKUMALDERA BAZTERTURIKO PERPAUS OSAGARRIAK¹

A. Eguzkitza

1. Ezagun den bezala, euskal perpausean subjektuek, osagarriek eta adjunktuek marka morfologiko bereziak dauzkate, euskal gramatika-tradizioan “deklinabide-kasu” izena jaso dutenak. Subjektuak ergatibo eta absolutibo kasuez markatzen ditugu, absolutibo eta datibo kasuez aldiz osagarriak, eta postposizio baten bidez, azkenez, adjuntuak, (1)eko adibidean ikus daitekeen moduan:

(1) aitak amari Erromatik gona gorria ekarri dio

Ez dugu zertan esan behar, euskal gramatika-tradizioaren barruan aipatu ohi den ‘deklinabidea’ ez dela paradigma homogeen bat, kasuez eta postposizioez osaturiko paradigma baizik, edo beste era batera esanda, euskal gramatikan benetan deklinabidetzat jo daitekeen paradigma askozaz ere murriztagoa dela tradizioz esan ohi dena baino. Izan ere, ‘benetako deklinabide’ horren elementu osatzaileak alde batetik hiru kasu gramatikalak dira, ergatiboa, absolutibo eta datiboa, aditz laguntzailean ere markatzen direnak, eta genitiboa bestetik, izenaren morfologian osagarriak markatzeko erabiltzen dena. Horretaz gain, instrumentala ere aipatu beharko litzateke, formalki aurreko kasuak bezala funtzionatzen baitu, baina semantikoki gaur egungo gramatikan postposiziotzat jo behar dena, alegia, morfema erreferentziadunen

¹ Lan hau Eusko Jaurlaritzak finantzatu “Ergatividad y complementación en lengua vasca, competencia, adquisición y patología” izeneko 1999/18 ikerketa-proiektuaren barruan idatzita da.

taldeko kidetzat². Baina era horretan ez dira perpausoko osagaiak markatzen bakarrik. Euskal morfologiak ohikoa duen gardentasunaz gauza bera egiten du izenaren osagarri eta adjunktuekin, zeren euskal gramatikak perpausetan nola, hala desberdintzen baititu morfologikoki izenaren osagarriak eta izenaren adjuntuak, (2)ko adibidean ikus dezakegun bezala (Eguzkitza, 1993):

(2) Santurtzitiko trenaren gidaria

non sintagmaren ardatza den artikulua aparte utzita, /-a/ alegia, 'gidari' izenaren osagarria den 'tren' izena munduko hizkuntza guztietan ohikoa den genitibo kasuaz markatzen den, h.d., izenaren osagarriak markatzeko erabiltzen den kasuaz, eta 'Santurtzitik' adjunktua, ostera, beraren ardatza den aurreko izenari, 'tren' izenari, /-ko/ postposizioaren bidez lotzen zaion.

2. Baina (2)ko adibide horretan aipatu duguna ez da gertatzen bakarrik osagarriak eta adjuntuak nominalak direnean, perpausekin ere gauza bera gertatzen da, hots, izenaren osagarriak eta adjuntuak perpausak direnean (Eguzkitza, 1997):

(3) a. [etorri den] mutila

b. [Axular idazle ona delako] baieztapena

Lehenengo kasuan, /-en/ kasu-markaren³ bidez perpaus erlatibo bat lotzen diogu erlatiboaren ardatza den 'mutila' sintagmari. Bigarrenean, ostera, [Axular idazle ona da] perpausa adjunktatu egiten diogu 'baieztapen' izenari. Horretarako operazio bi egiten ditugu, alde batetik perpausa 'adjuntu' bihurtzen dugu /-la/ atzizkia erantsita, hots, euskal gramatikan aditzondoak sortzeko balio duen atzizki bat perpaus horri atxikita [cf. 'honela', 'bestela'], eta bestetik adjuntu hori /-ko/ postposizioaren bidez egituraren ardatza den 'baieztapen' izenarekin lotzen dugu, h.d., adjunktatu egiten dugu.

² Jose Antonio Muxikak behin zioenez, agian euskara zaharrea lau kasu egon beharrean, bost ziren agertzen zirenak, alegia, ergatiboa, absolutiboa, datiboa, genitiboa eta instrumentala, latinaren gramatika gertatzen zen bezala (latinak, jakina, ez zeukan ergatiborik), eta formalki oraindik gaur egungo euskarari ikus daitekeen moduan. Oraingo euskarari, ordea, daukaten esangura alde batera utzita, ez dirudi 'etxetik' eta 'etxeaz' sintagmen artean diferentzia gramatikalki proposa daitekeenik, alegia, biak ala biak postposiziotzat jo daitezkeela, erran nahi baita, gure inguruan mintzatzen diren hizkuntza indoeuroparren preposizioak bezala, eta kasuak ez bezala, elementu erreferentzialak direla.

³ Kasu-marka deritzot, 1997ko lanean argudiatu bezala, euskarazko perpaus erlatiboak egiteko erabiltzen den /-en/ morfema eta genitibo-morfema bera dela uste dudalako. Lan horretan "Peruk ikusi duen irudia" determinatzaile-sintagman dagoen erlazioa, 'irudia' eta 'Peruk ikusi du' perpausaren artekoa da, horretarako /-en/ atzizkia erabiltzen delarik, alegia, 'irudi' izenak ezkerretara daukan perpausarekin daukan harreman sintaktiko-tematikoa gauzatzen duen elementua.

Lehenengo operazioa dela eta, alegia, /-la/ atzizkia eranstea, agian norbaitek argudia lezake perpaus hori perpaus osagarri arrunt bat besterik ez dugula, ezaguna den bezala, hala markatzen baitira horrelako perpausak euskal gramatikan:

- (4) a. esan didate [etorri behar dudala]
 b. [bihar Jon etorriko dela] kontatu didate

Baina zera hartu behar da kontuan, (3b) kasuan ez dagoela aukerarik perpaus hori, [[Axular idazle ona da] + la], inongo aditzaren osagarri dela defendatzeko, halako aditzik ez baitago, ez agerian, ez eta ezkutuan ere. Bestetik /-ko/ atzizkia, ezagun denez, edo postposizio-sintagma bati eransten zaio, (5a), edo izen-sintagma huts bati, (5b), halako funtzio adjektibal bat bete dezan, baina inoiz ez perpaus huts bati, (5c) vs. (5d):

- (5) a. [Santurtzira] + ko =====> Santurtzirako [trena]
 b. [zortzi urte] + ko =====> zortzi urteko [ardoa]
 c. [Axular idazle ona dela] + ko baieztapena
 d. *[Axular idazle ona da] + ko baieztapena

Esan behar da, edozelan ere, euskal gramatikan agertzen den fenomeno hau ez dela hain ezohikoa munduko hizkuntzetan. Adibidez, dyirbaleran, gubaingarreran, japonieran eta txineran, Dixon-ek (1969 eta 1972), Chao-k (1948) eta Kuno-k (1973) aipatzen dutenez, berdintasun bera agertzen da genitibo-markak eta erlatibo-marken artean. Nik hona, joera beraren adibide, Mexikoko ipar mendebaldeko Sonorako desertuan egiten den yakiera hizkuntza uto-aztekaren adibide pare bat ekarriko dizuet, Detric-ek eta Casad-ek eman bezala (1996).

Hizkuntza horretan /-ta/ atzizkia akusatiborako erabiltzen da:

- (6) a. nabó-ta bwá'ee 'atuna jaten ari da'
 b. kaábe-ta hiníle 'ez da inoren beldur'

Atzizki hori ordea genitiboetarako ere erabiltzen da:

- (7) Jóan-ta huúbi 'Juan-en emaztea'

Honek argi eta garbi esan gura du, (6)ko egiturak ekialdeko euskalkietan entzuten diren [liburuen ikustera/erostera] bezalako eraikidurak direla, h.d., aditz iragankor baten osagarri zuzenak genitibo kasuaz markatzen duten egiturak (euskal gramatikaren kasuan, halaz ere, aditzak nominalizatuta daudenean bakarrik agertzen dira halako egiturak). Bestalde, /-ta/ postposizio baten oinarri bezala ere ager daiteke, h.d., euskal gramatikako kokapen-izenen tankerakoak diren postposizioen oinarria izateko (cf.: de Rijk 1990, Eguzkitza 1999):

(8) ču'ú-ta-béah 'txakurraren aurrean'

Azkenez, perpaus erlatibo bat ere aipatuko dugu:

(9) húka'á 'á'abo wéyem-ta wáata'ut ne hu'unéa
hori hona etorri nahi ni ezagutzen dut
'badakit hona datorrenak nahi duena'

Adibide honetan "wéye" aditza, 'etorri', /-me/ atzizkiaren bidez nominalizatzen da, eta orduan "wéyeme" 'datorrena' /-ta/ akusatibo/ genitibo partikulaz markatzen da. Perpausaren hasieran agertzen den erakuslea, 'húka'á', nominalizazio horrekin da erreferentziakide.

3. Euskaraz bi perpaus-mota daude sarri askotan eskumatara baztertzen direnak. Alde batetik, zehargalderak diren perpausak:

(10) a. [nor etorri den] galdetu du
b. galdetu du [nor etorri den]

(11) a. [Peru etorriko ote den] galdetu du
b. galdetu du [Peru etorriko ote den]

eta bestetik 'perpaus osagarriak' izenarekin ezagutzen ditugun egiturak eta euskal gramatikan /-la/ atzizkiarekin markatzen direnak, itxuraz behintzat aditz iragankor baten osagarriak diren perpausak:

(12) a. [Peru etorriko dela] uste dut
b. uste dut [Peru etorriko dela]

3.1. Zehargalderak hartuta (Eguzkitza 1997), dakusagun lehenengo fenomenoa zera dugu, perpaus hauek ere /-en/ atzizkiaz markatzen direla. Izan ere, atzizki horren portaera eta perpaus erlatiboen atzizkiaren portaera oso da antzekoa, izan ere nire ustez atzizki bera delako, hau da, genitibo-marka, bigarren oharrean esan dudan legez. Adibidez, /-en/ atzizkia daroan adizkia ezin daiteke aurrerantz mugi, edota oso zaila da aurreratzea:

(13) a. galdetu du [Peruk bihar liburua irakurriko ote duen]
b. ?? galdetu du [Peruk bihar irakurriko ote duen liburua]
c. ?? galdetu du [Peruk liburua irakurriko ote duen bihar]

Juzkuak ez dira oso argiak, baina oztopoa bertan dago, 'liburua' eta 'bihar' sintagmen 'bazterketa' erabat ezinezkoak direla esaten ausartzen ez banaiz ere. Oztopo horien kausa, nire ustez, /-en/ atzizkiak behar duen kokagunean dago, defendatu gura dudan hipotesia egokia bada, eta atzizki hori kasu-morfema bat baldin bada, izen-sintagma isil bat behar duelako. Bestalde, 'galdetu' bezalako aditzekin ondokoak ere ikus daitezke:

- (14) a. [nor etorri den] galdetu du
 b. hori galdetu du
 c. galdetu du [nor etorri den]
 d. *galdetu du hori

(14d)ko ezgramatikaltasunaren kausa, nire aburuz, agerian dago: euskara buru-azkena da de Rijk-ek aspaldian proposatu zuen moduan (1969), hortaz azkenengo etsenplu hori ezinezkoa da. Baina ‘zera’ espletiboa badarabilgu, ondokoa ere ikus dezakegu:

- (15) zera_i galdetu du [nor etorriko den]_i

baina ez ordea,

- (16) a. *[nor etorri den]_i zera_i galdetu du
 b. *zera_i [nor etorri den]_i galdetu du
 c. *[nor etorri den]_i galdetu du zera_i

(16)an ikus daitekeen bezala, ezinezkoa da ‘zera’ espletiboa aditzaren eskumaldean jartzea (16c), ez eta zehargalderarekin batera aditzaren aurrean gordetzea (16a) eta (16b). Eraitza hauen arrazoia nire ustez argia da, espletiboa eta zehargaldera katea bereko bi muturrak dira. Hori ikusita, zehargalderadun aditzak deskribatzeko modurik ekonomikoena nire aburuz hau da:

- (17) pro_i galdetu du [nor etorri den]_i

non alde batetik, **pro** txiki hori fonologikoki gauza daitekeen, baina ez da nahi eta nahi ez gauzatu behar (gauzatzen baldin bada ‘zera’ forma hartzen duela), eta bestetik, **pro**-k eta zehargalderak katea bat osatzen dutela, eta beraz ezin daitezkeela biak batera egongune berean gauza, bai ordea katearen bi muturretan, alemanez gertatzen den bezala:

- (18) a. es_i sind [viele Äpfel]_i gegessen worden
 b. viele Äpfel sind gegessen worden
 ‘sagar asko jan dira’

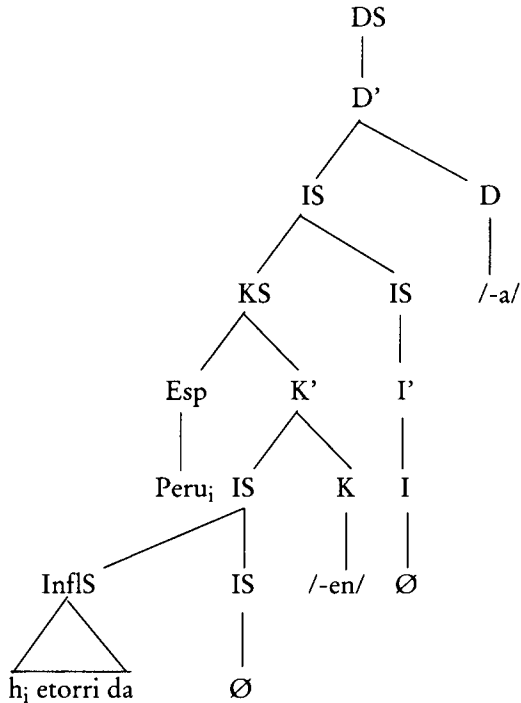
non ‘viele Äpfel’ (18b)n lehenago ‘es’ expletiboa zegoen egongunera mugitu den, eta ‘es’ hori expletibo ezargumental bat denez gero, h.d., tokibetetzaile hutsa, desagertu egin den. Izan ere, hori da euskal gramatikan **pro** eta ‘zera’-rekin, **pro**-ren gauzaren fonikoa, gertatzen den gauza bera, dela inongo gauzaren fonikorik gabe agertzen delako, hutsik beraz, dela **zera** espletiboaren bidez gauzatzen dugulako, edota dela beraren tokian zehargaldera bera jartzen dugulako. Beste berba batzuekin esanda, aditz hauen subkategorizazioan, oinarritik alegia, katea bat daukagu, osagai astunak eskumaldera baztertuak izateko daukaten joeragatik.

3.2. Une honetan baina, azaldu beharra daukat zergatik diodan zehargalderetako /-en/ atzizkia perpaus erlatiboetan agertzen den morfema bera dela, hots, genitibo kasuaren morfema dela, eta hala bada orduan esplikatu zernolako elementu nominala dagoen halako perpausetan, kasu baten ezarketa, h.d., /-en/ genitibo kasu berezkoaren⁴ ezarketa, litekeen zerbait bihurtzen duena. Hori egin baino lehen ordea, aditz faktiboen kasua aipatuko dut konparazioa egin ahal izateko:

- (19) a. ez dakit [nor etorri den]
 b. badakit [nor etorri den]
 c. badakit [Peru etorri dena]

non (19b) eta (19c)ko 'badakit' aditza aditz faktibo gisa "à la Kiparsky" aztertu behar den, hau da, bere subkategorizazioan 'faktua' determinatzaile-sintagma daukan aditz moduan, fonikoki gauzatua izan zein ez. Izan ere, halakoen egitura (ikus Eguzkitza, 1988) ondokoa da nire ustez, non menpeko perpausa euskal gramatikan inoiz gauzatzen ez den 'faktua' horren osagarria den, berezko kasuaren ezarketa -genitibo kasuaren ezarketa- eragiten duen izena:

- (20) badakit



⁴ Inherent Case.

Kasu honetan, perpaus erlatiboen kasuan bezala (ikus 2. oh.), azaldu behar da zergatik postulutzen dugun kasu-sintagmaren ezkerretara izen huts bat agertzen dela, alegia, [Peru etorri da] inflexio-sintagma atxikitzen zaion izen huts bat. Izen huts hori postulatzeko arrazoia -oso argudio zirkularra izategatik ere- /-en/ berezko kasuaren ezarketaren azaltzea da, edo bestela esanda, inflexio-sintagma horren izaera nominala azaltzea, kasuaren ezarketa zentzuzkoa eginen duena. Edozelan ere, kasu-sintagmaren osagarri gisa inflexio-sintagma bera ere proposa dezakegu inongo izen hutsik gabe. Argudio erabakigarririk gabe oraingoz hor uzten dut arazoa, baina izen huts hori bertan baldin badago, argi utzita ez dagoela izen horren eta inflexio-sintagmaren artean inongo theta-erlaziorik, alegia, harreman tematikorik.

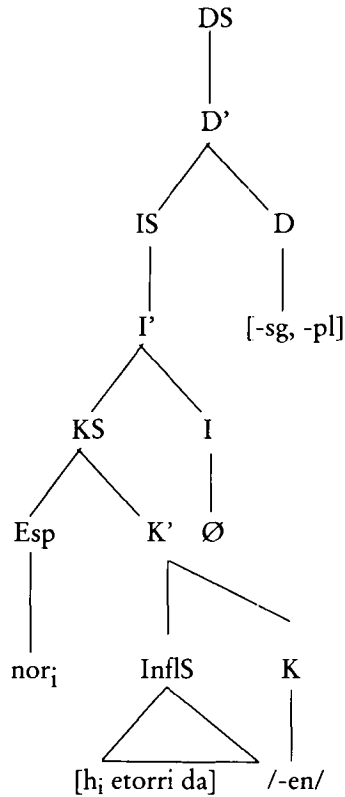
Orain, /-na/-dun eta /-la/-dun perpaus menpeko bi konparatuko ditugu, direlako perpaus menpeko horien osagai bati buruz galderak eginde:

- (21) a. Jonek badaki [Peru etorri dena]
 b. Jonek esan dit [Peru etorri dela]
 c. *nor_i daki Jonek [h_i etorri dena]?
 d. nor_i esan dit Jonek [h_i etorri dela]?

Zergatik da ezgramatikala (21c)? (21c)ko adibidean ‘nor’ galde-hitzak, hots, ‘nor’ [nz-hitza]-k, ez daukalako aukerarik kasu-sintagmaren espezifikatzailetik gorantz igoteko, erdian fonikoki gauzatugabeko ‘faktu’ izen-sintagma dagoelako bere determinatzaile mugatu singularrarekin ezin gainditzeko muga moduan. Gainera, ezagun den bezala, euskal gramatikan determinatzaile-sintagma batetik ezin daiteke ezer atera:

- (22) a. Jonen automobilaren salmenta
 b. *zer Jonen automobilaren?
 c. Jonen zeren salmenta?

Arazoa horregatik ondokoa dugu, ea esan dezakegun zahargalderadun egituretan ere kasu bat ezarri dela. Nire erantzuna baiezkoa da, mugimendua- ren mugak oraintxe aditz faktiboetarako ikusi ditugun berberak baitira. Horretarako, aditzaren subkategorizazioan gauzatugabeko izen bat proposatu behar dugu, horregatik beragatik, h.d., izen hori Ø delako, [-det] ere izanen dena. Beste modu batez formulaturik zera esanen guke: katearen mutur batean agertzen den **pro** hori [-sg, -pl] delarik, menpeko perpaus baten forman agertzen den determinatzaile-sintagmak ez du fonikoki gauzatzen den bururik edukiko. Egoera beraz halakoa da, non kasuaren gauzapena subjektuaren espezifikatzailerako mugimenduaz gertatzen den [baiezko-ezezko zehargalderak], edota [nz-hitz] baten mugimenduaz.

(23) pro_i galdetu du

Zehargalderadun aditzek, beste era batera esanda, honela daude subkategorizaturik: $[A' DS +A]$, aditza $[\pm wh]$ edo $[\pm nz]$ markatuta dagoelarik. Aditza $[-nz]$ denean aditz iragankor arrunta edukiko dugu, (ikus 14). Aldiz, aditza $[+nz]$ denean inflexio-sintagma bat beharko du $[+nz]$ ezaugarri hori gauzatzeko⁵.

⁵ Euskal gramatikan agertzen diren hiru komplementatzaileak banatzeko ondoko ezaugarri-sistema proposa daitekeela uste dut:

/-na/: (presuposizioa: [+ faktua])

(asertzioa: [+ faktua])

/-n/: (presuposizioa: [- faktua])

(asertzioa: [- faktua])

/-la/: (presuposizioa: [- faktua])

(asertzioa: [+ faktua])

Sistema honek inongo egiazkotasunik baleuka, beharbada, espekulazio gisa laugarren termino bezala ondokoau proposa daiteke:

/-nik/: (presuposizioa: [+ faktua])

(asertzioa: [- faktua])

non galdera bat egitekotan, (27)an bezala, eskumatara baztertua dagoen postposizio-sintagmaren barruko inflexio-sintagmako galdetzailea aurrerantz mugitzen den perpaus nagusiaren [aditz+Lag] multzoarekin batera eta ezkerretara adjunktatu egiten den, Arantzazu Elordietak (2001) proposatzen duen bezala. Horrelakorik ezin egin daiteke bigarren kasuan, eskumatara baztertua dagoen egitura, gorago aipatu dugun legez, postposizio-sintagma bat ez baita, kasu-sintagma bat baizik, edo tradizionalago formulatzeko, eskumatara dagoen elementua zehargaldera bat delako, ez perpaus osagarri bat.

Ondoko adibideekin antzeko azkeniritziak ateratzen ditugu:

- (28) a. Perurekin gogoratzen naiz beti
 b. beti gogoratzen naiz [Peru oso mutiko pihoa zela]
 c. zerarekin gogoratzen naiz beti [Peru oso mutiko pihoa zela]

Beste berba batzuez esateko, halako egituretan, oinarrian sortzen den katea bat daukagula proposatu gura dut, baina oraingo kasuan /-la/dun perpausak, izen tradizionalak dioenaren kontra, osagarri zuzenak barik, benetako adjuntuak direlarik, (28)ko adibideek agerian uzten duten bezala, beti ere perpaus nagusian agertzen den **pro** txikia fonikoki gauzatu zein gauzatugabe ager daitekeela, edota eskumatara sorturiko elementua, bertara, beraren egon-gunera, mugitua.

BIBLIOGRAFIA

CHAO, Y. R. 1948. *Mandarin Primer*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

DEDRICK, J. eta CASAD, G. 1996. "Noun Inflection Yaqui", eskuizkribua, Summer Institute of Linguistics.

DIXON, R.M.W. 1969. "Relative Clauses and Possessive Phrases in Two Australian Languages", *Language*, 45, 35-44.

DIXON, R.M.W. 1972. *The Dyirbal Language of North Queensland*, Cambridge: Cambridge University Press.

EGUZKITZA, A. 1993. "Adnominals in the Grammar of Basque", in Hualde, J.L. and Ortiz de Urbina, J. (arg.). *Generative Studies in Basque Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 163-187.

EGUZKITZA, A. 1997. "Indirect Questions and other Adnominals in the Grammar of Basque", Palek, B. (arg.). *Typology: prototypes, item orderings and universals, Proceedings of LP'96*. Prag: Charles University Press, 332-350.

EGUZKITZA, A. 1999. "Posposiciones en la gramática vasca", in Fernández González, J., Fernández Juncal, C., Marcos Sánchez, M., Prieto de los Mozos, E., Santos Río, K. (arg.). *Lingüística para el siglo XXI*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 515-522.

ELORDIETA, A. 2001. *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*, doktorego-tesia, 2001eko ekainean Leiden-go Unibertsitatean aurkeztua.

KUNO, S. 1973. *The Structure of the Japanese Language*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

OIHARTZABAL, B. 1988. "Operatzaile isila euskarazko perpaus erlatiboetan", *ASJU*, 22:293-297.

ORTIZ DE URBINA, J. 1989. *Parameters in the Grammar of Basque*, Dordrecht: Foris.

RIJK, R. de, 1969. "Is Basque an SOV language?", *Fontes Linguae Vasconum*, 1:319-351 (*De Lingua Vasconum: Selected Writings* izeneko artikulubilduman ere agertua, 1998, Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, 13-37).

RIJK, R. de, 1990. "Location Nouns in Standard Basque", *ASJU*. XXIV-1.3-20 (*De Lingua Vasconum: Selected Writings* izeneko artikulubilduman ere agertua, 1998, Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, 277-296).

RIJK, R. de, 1993. "*Basque Hospitality and the Suffix -ko*", in Hualde, J.L. and Ortiz de Urbina, J. (arg.). *Generative Studies in Basque Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 145-162. (*De Lingua Vasconum: Selected Writings* izeneko artikulubilduman ere agertua. 1998, Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, 377-390).